

*Кіресва Уляна Валеріївна,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
філії Республіканського вищого навчального закладу
“Кримський гуманітарний університет” у м. Армянську*

Постановка проблеми. Незалежно від того, що існують різні погляди на появу та розвиток Я-концепції, дослідники найрізноманітніших шкіл і напрямків переконані в тому, що розвиток самосвідомості в юнацькому віці настільки яскравий та інтенсивний, що сутнісно спричиняє формування особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Побудова моделі розвитку позитивної Я-концепції майбутніх соціальних педагогів має значущість: по-перше, з погляду глибини пізнання людського Я (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, В. М. Мясіщев); по-друге, у контексті пошуку шляхів вирішення завдань щодо вдосконалення особистісного, професійного розвитку майбутніх фахівців (О. Є. Гуменюк, А. В. Фурман, Т. С. Яценко); по-третє, задля виявлення резервів внутрішнього потенціалу їхньої професійної компетентності (С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко).

Метою статті є вивчення структурних компонентів Я-концепції з позиції психологічного моделювання та визначення підходів до їх вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна складова позитивно-гармонійної Я-концепції, конкретизуючись у Я-образі, характеризує зміст уявлень особи про себе як суб'єкта поведінки, діяльності, спілкування; емоційно-оцінкова, формовиявляючись у Я-ставленні, відображає ставлення до себе в цілому, діяльну систему самооцінок; поведінкова, центруючись у Я-вчинку, постає формою самореалізації у світі, а спонтанно-духовна – психосамісним чинником самопізнання і самотворення [1, с. 126].

Функціонування Я-концепції у сфері самосвідомості студентів за кредитно-модульної системи організації навчання обґрунтовує зміст його самотворення залежно від етапів освітнього циклу. Інформаційно-пізнавальний етап відбувається на першому курсі та реалізується як проблемно-ситуативна технологія добування знань. На другому курсі здійснюється нормативно-регуляційний етап, який характеризується критично-регуляційною технологією нормування наукових знань студентів, що збагачує їхній вітакультурний досвід. Третій курс навчання – ціннісно-естетичний етап, коли впроваджується вартісно-світоглядна технологія поширення здобутого соціального досвіду майбутніх соціальних педагогів. Духовно-самореалізаційний етап визначається духовно-спонтанною технологією самореалізації людського потенціалу учасників освітньої розвивальної взаємодії в аудиторії чи лабораторії на четвертому курсі навчання у системі вищої школи [5, с. 69].

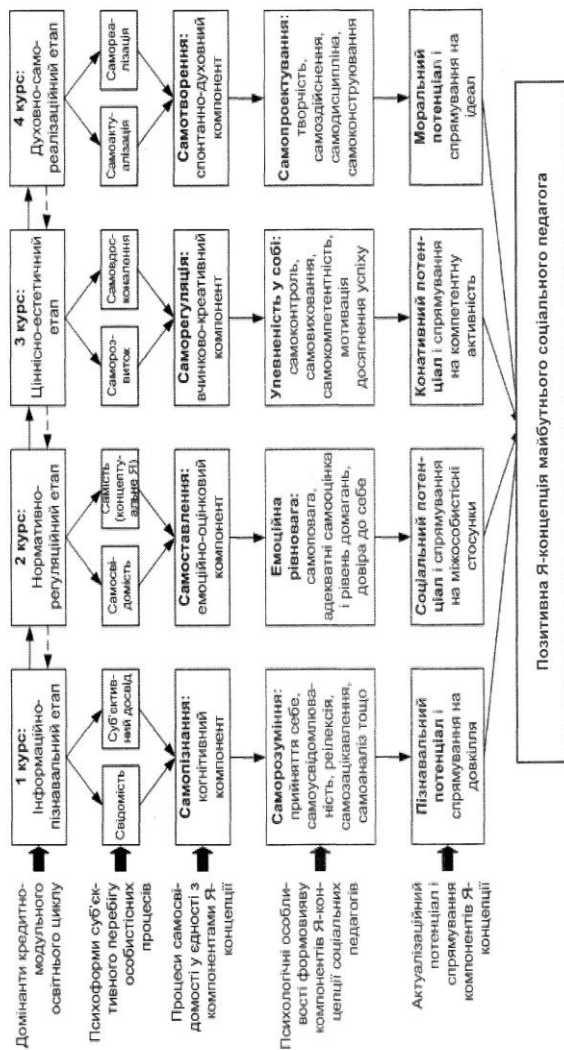

Рис 2.1. Модель розвитку позитивної Я-концепції майбутніх соціальних педагогів

Отже ефект цілеспрямованого психосоціального розвитку виникає тільки за таких освітніх умов, коли все успадковане і набуте, виплекане і вистраждане студентом певним чином ним творчо синтезується, набуває ознак якісно нового цілого – соціокультурного досвіду. Центральну ланку останнього становить суб'єктно-особистісне ядро внутрішнього життєздійснення. Зокрема, якщо традиційна освіта наближає кожного студента до параметрів особистості з попередньо заданими властивостями, то “кредитно-модульна оргсистема виходить із визнання унікальності суб'єктно-особистісного досвіду самого студента як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності” [2, с. 37]. Скажімо, на інформаційно-пізнавальному етапі відбувається “зустріч” в емоційно-інтелектуальному світі студента того змісту, що вивчається, та його суб'єктно-особистісного досвіду, внаслідок якої останній підлягає збагаченню і розширенню. На нормативно-регуляційному етапі навчання інтегральною психоформою суб'єктивного перебігу особистісних процесів є самосвідомість, під якою розуміють усвідомлення особистістю себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та самості із її концептуальним Я, що інтегрує досвід минулого, теперішнього й очікуваного майбутнього.

Загалом самоусвідомлення як вищий рівень розвитку свідомості виявляється у системі уявлень особи про саму себе, про її місце і роль у суспільному житті, про властиві їй потреби, інтереси, мотиви та мотивацію поведінки й діяльності, які функціонують у межах Я-концепції. Активізація самоусвідомлення студента у процесі навчання дає змогу глибше усвідомити себе та систему соціальних вимог, адекватно зрозуміти свої освітні завдання, чіткіше уявити перспективу свого подальшого професійного та особистісного зростання.

Самовивчення у процесі освітньо зорієнтованого самопізнання студента спрямоване на вивчення якостей його особистості, зіставлення їх з вимогами, які ставляться суспільством до нього як професіонала і громадянина. Воно відбувається через самоспостереження, самоаналіз майбутнім соціальним працівником своїх учинків, поведінки, конкретних результатів діяльності, через критичне ставлення до висловлювань на свою адресу з боку інших студентів, науково-педагогічних працівників, керівництва ВНЗ. На основі самовивчення формується самооцінка, яка є судженням особи про міру наявності в неї рис і властивостей у зіставленні з культурним еталоном чи суспільним зразком.

Формою прояву самосвідомості майбутніх соціальних педагогів є переважно усвідомлення своєї соціальної позиції, своїх інтересів, нахилів, здібностей і характерологічних особливостей, рівня власної загальної і спеціальної готовності. При цьому усвідомлення психодуховних особливостей неподільно пов'язано з певним ставленням до себе, із самооцінкою. Тому самосвідомість – це не лише пізнання себе, але й емоційне ставлення до себе, інтегральним результатом якого є самоповага.

Для саморозвитку майбутнього фахівця найбільш значущими, на думку К. Роджерса, є поле суб'єктивного досвіду, реальна та ідеальна самості, тенденція самоактуалізації, особистісне зростання і його перепони, соціальні стосунки.

Тому за кредитно-модульної оргсистеми навчання викладачі проникають у поля особистісного досвіду студентів усвідомлюючи ті проблеми, які є важливими для їх розвитку, проте ними ще не усвідомлені як особистісно значущі та індивідуально вагомі. Якщо студент не приймає себе таким, яким він є насправді, а орієнтується в оцінці власної поведінки, прийнятті рішень лише на ідеальний образ себе, то це призводить до постійного дискомфорту, незадоволення собою, невротичних станів, гальмування особистісного розвитку. Тому завдання викладача на нормативно-регуляційному етапі навчання полягає в тому, щоб допомогти кожному студенту прийняти і полюбити себе природним, розкрити власне Я як привабливий образ себе самого [3, с. 84].

Наступними формовивавами вчинково-креативного компоненту позитивної Я-концепції є: а) саморозвиток як усвідомлений і керований особистістю процес, що результативно передбачає удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій студента як індивідуальності; б) самовдосконалення як цілеспрямований процес підвищення рівня власної особистісної та фахової компетенції, розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку життєвого шляху. Зауважимо, що професійне самовдосконалення майбутнього соціального педагога відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіти і самовиховання. У першому випадку мовиться про добування нових знань, формування умінь і навичок задля досягнення бажаного рівня професійної компетенції, у другому – про збагачення внутрішнього репертуару само ставлень, головно шляхом свідомого само формування внутрішньої культури особистості. Щоб самовиховання стало повно усвідомленим і професійно спрямованим, майбутній фахівець має відчувати та реально оцінити свою придатність до обраної професії, що й здійснюється на ціннісно-естетичному етапі кредитно-модульного освітнього циклу.

Головна мета самовиховання – досягнення згоди особи із самим собою, знаходження нею сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному повсякденні. Знаходження сенсу життя – відповідальний етап у розвитку і становленні особистості студента, коли відбувається процес формування і розвитку його ціннісних орієнтацій та уречалення бажань, їх узгодження із загальнолюдськими, національними та професійними вартостями, що формує збагачений світогляд, життєві принципи і стійкі переконання. При цьому сутнісний зміст самореалізації майбутнього соціального педагога розуміємо як таку організовану, активну й цілеспрямовану його освітню діяльність, котра уможливує формування й розвиток у нього позитивних та усунення негативних якостей особистості відповідно до усвідомлених потреб і вимог суспільства, професійної діяльності та особистої програми життєздійснення.

Саме у процесах саморозвитку і самореалізації всі аспекти особистості студента (переконання, світоглядні позиції, почуття, воля, звички, риси характеру, інші особистісні риси, конкретні результати діянь і поведінки) стають добре відрефлексованим предметом постійного вивчення і розвиткової зміни з боку педагогів ВНЗ.

Центральним у генезисі самосвідомості вочевидь є компонент самості. Я-концепція – похідна установа, вторинне утворення стосовно самості людини. Вона охоплює такі складові, підставою для виділення яких є принцип структурності:

1. Самопізнання (Я-образ) – когнітивний компонент Я- концепції, коли соціальний педагог через самосприйняття займається описом своєї особистості (образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості; зміст уявлень про себе; усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей). Причому самопізнання як аналіз себе визнається засадовою умовою досягнення психічного здоров'я в усіх системах психотерапії.

2. Самоставлення (Я-ставлення) – емоційно-оцінковий компонент Я-концепції, при якому проводиться опис рис своєї особистості, а також дається вся сукупність їх оцінкових характеристик (відображає ставлення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності і виявляється у системі самооцінок).

3. Саморегуляція (Я-вчинок) – вчинково-креативний компонент Я-концепції, за якого фіксується залежність поведінки не тільки від особистих переконань, а й від соціальних умов, моральних сумнівів, страху і т.п. (характеризує прояв перших двох компонентів у поведінці).

4. Самопроєтування (Я-духовне) – спонтанно-духовний компонент Я-концепції, який обіймає параметри ситуації, відображені свідомістю особи у процесі регуляції своєї поведінки й одночасно робить її учасником даної ситуації, включаючи у процес певної соціальної взаємодії.

Цілісним підходом у розкритті сутності позитивної Я-концепції соціальних педагогів є виділення у самопізнанні таких параметрів, як саморозуміння, прийняття себе, розвинена рефлексія і самоаналіз, самоінтерес, самостереження. До блоку самовідносин належать самоповага, впевненість у собі, адекватний рівень домагань, адекватна самооцінка, довіра до себе. Натомість поведінкова сторона охоплює самовиховання, прагнення до самоперетворення, розвинений самоконтроль, психологічну компетентність, емоційну стійкість, переважання мотивації досягнення успіху. В блоці самопроєтування виділено творчість, самоздійснення, самодисципліну, самовдосконалення. В узагальненому варіанті це дозволяє нам створити модель позитивної Я-концепції, на основі якої соціальний педагог вибудовує свої стосунки з іншими людьми, ставиться до себе, до повсякденної діяльності і професії, що сприяє ситуаційній самоактуалізації його особистості, тобто здійсненню своєї сутності "тут і тепер", ціннісному ставленню до себе і до інших, особистісному зростанню, відповідальності за свій вибір, свої вчинки. У будь-якому разі самоактуалізація – це процес саморозвитку потенційних можливостей особистості, її прагнення до повної реалізації себе у повсякденні, індивідуального зростання і самовдосконалення, що сприяють здійсненню сенсу життя, позитивної ціннісної орієнтації і творчого самовтілення особи в соціумі.

Саморозуміння (когнітивний компонент) активізує пізнавальний потенціал соціального педагога і його суб'єктно-особистісні спрямування на довкілля. У процесі кредитно-модульного навчання кожен студент налагоджує різноманітні міжособистісні стосунки, розвиває власні самостійність і відповідальність, інтенсивно збагачує власний культурний досвід.

Утворення самоставлення (емоційно-оцінковий компонент), яке сутнісно формовивається в емоційній рівновазі соціального педагога як особистості та учасника нормативно-регуляційної складової освітньої діяльності, активізує в нього соціальний патенціал Я-концепції і стимулює формування психосоціальної компетентності, що знаходить своєрідну кристалізацію в особистісних властивостях (самоповага, довіра до себе, дисциплінованість, самоствердження тощо).

Змістове здійснення саморегуляції, спричиняючи розвиткові переважання вчинково-креативного компоненту Я-концепції, формопостає в упевненості у собі, у розкритті своєї індивідуальності, самоконтролі, досягненні успіху і вартісному збагаченні самосвідомості майбутнього соціального педагога, що уможливує виконання завдань ціннісно-естетичного етапу освітнього циклу.

Самотворення студента соціально-педагогічного фаху актуалізує спонтанно-духовний компонент його Я-концепції, реалізується у збагаченні морального потенціалу на духовно-самореалізаційному етапі кредитно-модульного освітнього циклу.

У поданій моделі виокремлені такі психологічні особливості розвитку позитивної Я-концепції соціального педагога: внутрішні траєкторії саморозуміння, впевненості у собі, емоційної стійкості, самотворення.

Саморозуміння – це процес і результат знаходження смислу, в тому числі й змісту своїх учинків, відносин з навколишнім світом, що деталізує психофеноменологічний розгляд цього явища самосвідомості. Під упевненістю у собі в психології розуміється переживання людиною своїх можливостей як адекватних тим завданням, котрі стоять перед нею у житті, так і тим, які вона ставить перед собою сама. Розглядаючи зміст поняття “емоційна стійкість”, зазначимо, що – це здатність людини протистояти тим емоційним подразникам, які можуть негативно впливати на протікання діяльності [4, с. 23]. Самотворення – процес, у якому виявляється самодостатність і повнота психічного Я. Особистість збагачується через власне минуле і майбутнє, розгортаючи і проживаючи свій життєвий шлях і творчий поступ у сьогодні.

Висновки. Отже, подана модель дає змогу гіпотетично виокремити такі психологічні особливості розвитку позитивної Я-концепції соціального педагога: внутрішні траєкторії саморозуміння, впевненості у собі, емоційної стійкості, самотворення.

Резюме. В психологічній науці Я-концепцію соціальних педагогів співставляють із складною динамічною системою усіх його уявлень про себе, які пов'язують з оцінкою та самооцінкою, переконанням, тенденціями поведінки, набіром установок, спрямованих на себе. Таку позицію можна прирівняти до позитивного самоствалення, самоповаги, прийняття себе, відчуття власної цінності і непересічності, віри в успіх, оптимізм. Відповідно негативну Я-концепцію соціальних педагогів характеризують через суперечливе самоствалення, внутрішнє неприйняття себе та клієнта, відчуття власної неповноцінності, песимізм у роботі тощо. **Ключові слова:** Я-концепція, Я-образ, соціальне життя.

Резюме. В психологической науке Я-концепцию социальных педагогов сопоставляют со сложной динамической системой всех его представлений о себе, которые связывают с оценкой и самооценкой, убеждением, тенденциями поведения, набором установок, направленных на себя. Такую позицию можно приравнять к положительному самоотношению, самоуважению, принятию себя, ощущению собственной ценности и неординарности, веры в успех, оптимизму. Соответственно негативную Я-концепцию социальных педагогов характеризуют через противоречивое самоотношение, внутреннее неприятие себя и клиента, ощущение собственной неполноценности, пессимизм в работе и т.д. **Ключевые слова:** Я-концепция, Я-образ, социальная жизнь.

Summary. In psychological science self-concept social workers collated from a complex dynamic system of all his ideas about yourself that relates to the assessment and self-esteem, belief, behavior trends, a set of facilities aimed at himself. That position can be equated to a positive self, self esteem, self acceptance, self-value and neperesichnosti, faith in success, optimism. A negative self-concept characterized by social workers through self contradictory, internal opposition to itself and the client a sense of inferiority, pessimism in the work of others. **Keywords:** self-concept, self-image, social life.

Література

1. Гуменюк О. Я-концепція у плинні соціального довкілля / О. С. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 125 – 143.
2. Гуменюк О. С. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / О. С. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
3. Гуменюк О. С. Соціальний формат розвитку Я-концепції / О. С. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – № 3.– С. 82-90.
4. Основи психології / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.
5. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.